

CAT

VOL. 7. N° 13
UNA INTRODUCCIÓ A «LES RELACIONS SOCIALS
DESIGUALS I LA LLUITA PEL DRET A L'HABITATGE I
A LA CIUTAT»

Coord. Renaud Goyer
Université du Québec à Montréal, Canada
renaud.goyer@gmail.com

Coord. Jean-Vincent Bergeron-Gaudin
Université de Montréal, Canada
jean-vincent.bergeron-gaudin@umontreal.ca

En el seu prefaci de 1887 a *De la qüestió de l'habitatge*, Engels (1976 [1887]) recorda que una de les conseqüències de la transformació del capitalisme és l'escassetat d'habitatges. La construcció de les fàbriques comporta la destrucció dels habitatges existents mentre atrau a molts llauradors a la recerca de treball en aquestes mateixes fàbriques. En fer-ho, cita diversos exemples, a Anglaterra, Alemanya i Espanya, que mostren que la crisi de l'habitatge, estretament vinculada al capitalisme, es caracteritza per «un empitjorament particular de les males condicions de l'habitatge», «un augment enorme dels lloguers», «un amuntegament encara major d'inquilins en cada casa i, per a alguns, la impossibilitat de trobar si més no un habitatge» (pàg. 26). Per a respondre a aquesta crisi, l'única cosa que proposa la burgesia és l'accés a la propietat de l'habitatge, la qual cosa és incompatible amb la necessària llibertat de moviment dels treballadors per al funcionament del capitalisme. No obstant això, per a aquest últim, la qüestió de l'habitatge representava només un problema derivat d'ell, no un problema en si mateix. Com si l'anàlisi de les relacions de lloguer ens ensenyara poc més que el de les relacions de classe, la qüestió de l'habitatge es resol amb l'anàlisi d'aquestes relacions i del capitalisme. Ara bé, com ell mateix esmenta en la seua resposta a Proudhon, la qüestió de l'habitatge no és només privativa de la classe obrera, sinó que també afecta igualment a la xicoteta burgesia. L'habitatge és, en efecte, inseparable dels processos del capitalisme, però aquests últims adopten formes particulars, l'experiència de les quals revela relacions socials desiguals que, al revés, permeten comprendre el capitalisme, i que els vincles entre la desigualtat i l'habitatge poden aportar informació sobre les estructures socials contemporànies (Goyer, 2017). Com sosté Keenan (2004), «les estructures socials no són entitats independents i separades que imposen el seu poder als individus, sinó que més aviat continuen limitant o donant suport a l'acció humana perquè estan incrustades en les formes d'interacció que construeixen les estructures» (pàg. 541, traducció nostra).

Encara que l'habitatge és inicialment un concepte simple —un edifici que proporciona refugi a un o més individus (Havel, 1985)— és un bé complex i multidimensional que inclou una pluralitat de mitjans i de fins (Pezeu-Masabau, 1983). És la base sobre la qual els membres d'una comunitat estan ancorats a un territori i a eixa mateixa comunitat, però també és el que permet protegir-se de la comunitat i l'entorn. No obstant això, diversos processos soscaven aquesta relació, en particular per als inquilins. Entre altres coses, els problemes cada vegada més urgents de salubritat de l'habitatge que contribueixen a l'exclusió social dels inquilins que s'enfronten a ella, així com l'augment dels desplaçaments forçats (desallotjament o embargament de l'habitatge) dels inquilins per a permetre als promotors transformar l'entorn construït per a obtenir més beneficis, són fenòmens que amenacen el dret a l'habitatge. En tots dos casos, els inquilins s'enfronten a processos de despulsa dels seus habitatges i espais veïnals i plantegen seriosos desafiaments per a l'organització i el desenvolupament del territori. Les desigualtats que s'entrecreuen comprenen així múltiples dimensions que poden interactuar entre si, ja siguin polítiques, espacials, econòmiques o fins i tot ambientals. Per consegüent, l'estudi de les desigualtats en matèria d'habitatge constitueix un punt d'entrada sociològic pertinent per a comprendre el que caracteritza les experiències socials contemporànies, en particular les

urbanes. Permet qüestionar la forma en què es posen en pràctica les relacions socials desiguals i com es pot garantir la justícia social a partir d'ell.

Habitatge i relacions socials no igualitàries

Per a comprendre les desigualtats en matèria d'habitatge, és important tindre en compte les relacions socials i polítiques en l'anàlisi de les desigualtats, i no les seues condicions. Com ens recorda Therborn (2013):

La desigualtat és una violació de la dignitat humana; és una negació de la possibilitat que es desenvolupen les capacitats humanes de tots. La desigualtat, per tant, no es tracta de la grandària de les nostres carteres. És un ordre sociocultural, que (per a la majoria de nosaltres) redueix les nostres capacitats per a funcionar com a éssers humans, la nostra salut, el nostre respecte per nosaltres mateixos, el nostre sentit del jo, així com els nostres recursos per a actuar i participar en el món. (2013: 1)

De fet, les desigualtats són el resultat d'una apropiació dels recursos, de l'existència, fins i tot de l'experiència. D'aquesta manera, tres relacions socials desiguals permeten identificar la qüestió social de l'habitatge: 1) l'apropiació monopolística de territoris i recursos (exclusió i segregació); 2) l'apropiació per part d'uns altres de la capacitat de produir i reproduir-se (explotació); 3) l'apropiació per part d'uns altres de la capacitat de pensar i decidir (dominació i violència simbòlica) (Goyer i Borri-Anadon, 2019; Goyer 2017).

En el cas del primer informe, l'exclusió/segregació es basa en l'apropiació monopolística de territoris i recursos mitjançant relacions socials que impedeixen a algunes persones tindre control sobre el seu espai/temps (McAll, 2008). La impossibilitat per a massa llars de triar el seu entorn de vida i l'estigmatització dels qui viuen en barris considerats «difícils» són manifestacions d'aquesta mena de relació. Aquesta exclusió per l'espai impedeix a moltes llars actuar plenament en els llocs on viuen, tant en el seu habitatge com en el seu veïnat: aquestes relacions retrocedeixen o es bloquegen, la qual cosa pot tindre repercussions en la relació amb el temps (sobretot pel que fa al transport) (Marcuse, 1985). Així, les llars, en funció dels seus ingressos, no tenen dret a accedir als espais de la ciutat i, en el mateix sentit, als serveis, l'ocupació i l'habitatge de qualitat (Winchester i White, 1988). D'aquesta manera es poden crear concentracions residencials de llars riques i pobres (Musterd i Ostendorf, 1998). En alguns barris pobres, la concentració de la població té efectes estigmatitzants que desvaloren socialment als residents d'aqueixos barris (Wilson, 2012). Aquesta estigmatització no sols influeix en l'autoestima, sinó que també limita el contacte entre els individus i la mescla social, forjant així l'exclusió social d'aquestes poblacions.

Posteriorment, l'apropiació per part d'uns altres de la capacitat de produir i reproduir, que anomenem explotació, revela relacions que impedeixen a una persona (o a una llar) controlar les seues activitats econòmiques i socials i gaudir dels ingressos que contribueix a crear. Aquest és el procés pel qual les desigualtats d'ingressos es transformen en desigualtats de drets i de poder (Wright, 2005). Per exemple, la gentrificació i la revitalització d'uns certs barris contribueixen, entre altres coses, a l'augment dels lloguers que redueixen la renda disponible de les llars en benefici dels propietaris o dels promotors immobiliaris que inverteixen en un barri. A més, en el mercat de l'habitatge de lloguer, els propietaris no s'apropien de la força productiva dels inquilins sinó de la possibilitat de reinvertir aquesta despesa com en el cas dels propietaris. L'explotació en aquest sentit és la diferència entre el preu del lloguer i el cost, per al propietari, de la possessió de l'habitatge. Per a obtenir un avantatge financer, el propietari ha de controlar els costos i a vegades això significa deixar de costat la qualitat. Aquesta «distribució desigual dels grups en l'espai» (Grafmeyer, 1996: 210), que a més contradueix els principis igualitaris que organitzen les societats democràtiques, és el resultat de relacions socials desiguals que no sols s'articulen en l'àmbit dels ingressos (o en les relacions econòmiques). La qüestió de la discriminació ètnica i racial també és present en aquesta mena de relació, en particular a través de l'exclusió: «una comunitat (definida segons el gènere, l'ètnia o la classe social, per exemple), que es reserva l'accés al treball o l'ús de determinats recursos en un territori exclouent a uns altres» (McAll, 2008: 4). Referent a això, els immigrants i/o les minories visibles que estan exclosos d'uns certs recursos, especialment les oportunitats d'ocupació, però també d'uns certs habitatges, es veuen confinats en uns certs barris de les grans ciutats europees i d'Amèrica del Nord (Desmond, 2015). Aquesta situació augmenta l'estigmatització tant de les poblacions com dels barris, la qual cosa dona lloc a problemes notables d'exclusió i desenvolupament urbà.

La tercera relació, la violència simbòlica, es defineix per l'apropiació per part d'uns altres de la capacitat de pensar i decidir, la qual cosa significa que és la capacitat de les llars per a prendre decisions la que està compromesa.

Així doncs, les desigualtats no són només econòmiques o espacials, sinó que es tradueixen en relacions de dominació. En aquest sentit, per a analitzar aquestes relacions, l'eina teòrica de la violència simbòlica permet recórrer a elements de dominació que semblen invisibles per als actors (Bourdieu, 1994), que de fet representen la cara oculta (o, en termes de Bourdieu, incorporada) de l'explotació i l'exclusió/segregació. Totes dues relacions s'alimenten de la violència simbòlica perquè es donen per descomptades. Aquesta s'expressa, en particular, a través de discursos que disminueixen l'abast i l'experiència dels problemes d'habitatge imposant al·legats de veritat sobre les solucions a trobar. En el cas específic de l'habitatge, Dietrich-Ragon (2011), en *Le logement intolérable*, assenyala que l'habitatge expressa els guanyadors i perdedors d'una societat i «en aquestes condicions, no tindre un habitatge de qualitat correspon a un estatus social inferior, desvalorat i humiliant» (pàg. 2). Referent a això, reprenent l'expressió de Gaulejac i Taboada-Léonetti (1994), Dietrich-Ragon recorda que l'habitatge és l'assumpte d'una «lluita pels llocs» amb conseqüències en termes d'estigmatització. Existeix un judici social sobre la mena d'habitatge (pròpia o llogada), la seua grandària i qualitat, així com la seua ubicació geogràfica. L'habitatge pot ser un marcador de «desqualificació social» (Paugam, 1994).

Així doncs, ens sembla que centrar-se només en una relació, o en les dimensions econòmiques de l'habitatge, com l'explotació, no permet comprendre com es posen en pràctica aquestes desigualtats. L'explotació és una interacció, però no determina totes les altres interaccions com pretenen els marxistes. Aquesta conceptualització de les desigualtats permet, doncs, tindre en compte altres sistemes de dominació que les anàlisis de classe van tindre dificultats per a esclarir. En efecte, l'explotació es duu a terme mitjançant pràctiques i interaccions que limiten les possibilitats d'uns i donen credibilitat a uns altres. No és evident: s'alimenta de les altres relacions socials desiguals, que al seu torn s'insereixen en una multitud d'interaccions i pràctiques. El capitalisme i les desigualtats no s'imposen, s'implementen, així com el poder no es té, s'exerceix (Foucault, 1976), particularment a través de l'experiència de l'allotjament.

Explotació, exclusió/segregació i violència simbòlica a través de l'habitatge: perspectives creuades

Per aquesta raó, la lluita pel dret a l'habitatge i, per consegüent, la lluita contra les desigualtats en matèria d'habitatge, no pretén únicament reduir les desigualtats d'ingressos com a estratègia, sinó recordar que l'habitatge pot constituir en si mateixa una qüestió de desigualtat. Per a posar-la en pràctica, són possibles múltiples estratègies, la qual cosa exigeix que els investigadors s'adonen de les relacions socials desiguals que impedeixen la seua aplicació, però també de les polítiques socials i urbanes que intenten garantir-la. La investigació en aquest número aborda aquestes relacions socials desiguals en la seua aprehensió en matèria d'habitatge.

En efecte, en analitzar les polítiques socials que promouen l'accés a la propietat de l'habitatge en els diferents règims de l'Estat de benestar a Europa i Amèrica, Raïq, Chatti i Ali recorden que les relacions de lloguer contribueixen a l'estratificació social i a la reproducció de les desigualtats. Així, es refereixen a l'explotació, a la relació d'apropiació de la capacitat de produir i reproduir. No obstant això, per a avaluar adequadament l'impacte de l'accés a la propietat de l'habitatge, també cal tindre en compte la forma en què aquestes societats redistribueixen la riquesa i el nivell d'intervenció de l'Estat per a desmercantilitzar les necessitats dels ciutadans. Per tant, en el seu estudi, ens recorden que les solucions en matèria d'habitatge són complexes i que la recomercialització a través de la propietat no significa que les desigualtats econòmiques i socials disminuïsquen com per art de màgia, sobretot quan els preus de l'habitatge i de la propietat immobiliària estan en alça o quan l'Estat del benestar ja afavoreix aquesta estratègia.

El text de Bendaoud quan s'interessa també per les qüestions de desmercantilització de l'habitatge compara més aviat les polítiques d'habitatge social a les províncies canadenques i els seus efectes en les condicions d'allotjament de les poblacions vulnerables. Tradicionalment, per a abordar la qüestió de l'assequibilitat de l'habitatge, les polítiques es dirigeixen a reduir l'explotació mitjançant una oferta d'habitatges públics, conegudes com a habitatges a un lloguer mòdic (HLM), que proporcionen a les llars vulnerables un habitatge de baix cost administrada per l'Estat (ja siga a nivell federal, provincial o municipal). Si bé aquesta solució va tindre molt d'èxit en els decennis de 1950 i 1960, l'autor assenyala que la falta de finançament i la reducció de la construcció d'unitats van crear problemes d'estigmatització d'aquests espais. Per aquesta raó, a partir del decenni de 1970 es van popularitzar les solucions col·lectives, com els habitatges comunitaris i les cooperatives, que ofereixen espais de vida més fàcils d'utilitzar i millor inserits en els barris. No obstant això, com assenyala l'autor, aqueixes opcions són molt selectives en l'elecció dels

inquilins i poden deixar a les famílies vulnerables en l'exclusió de l'habitatge. En fer-ho, assenyalen que centrar-se exclusivament en les relacions d'explotació no garanteix a llarg termini que no es desenvolupen altres relacions, com l'estigmatització i la segregació espacial.

La qüestió de la relació amb el territori de la ciutat a través de l'habitatge en un context de gentrificació està precisament en el centre de l'article de Redaelli, que tracta del potencial emancipador dels projectes de rehabilitació dels espais urbans mitjançant la potenciació del seu caràcter patrimonial. En efecte, ací l'autora documenta les cooperacions entre els residents en el marc d'un projecte en el centre històric de Còrdova a Espanya com una estratègia anti-gentrificació en el context de la bombolla immobiliària. El projecte permet als residents lluitar per la reapropiació de l'espai urbà, evocant així la forma en què poden posar en pràctica el dret a l'habitatge i a la ciutat lluitant contra les relacions socials desiguals. Els residents i veïns, en mostrar solidaritat, poden actuar en els seus espais vitals per a protegir-los dels interessos privats. En fer-ho, també lluiten contra la violència simbòlica que imposa una visió única de la ciutat.

Són també aquestes relacions d'exclusió a nivell territorial les que interessaven a Huerta Núñez i Bélanger en el seu article sobre la Ciutat de Mèxic i l'impacte del neoliberalisme en el dret a l'habitatge i la ciutat. Les autores trauen a la llum les qüestions de poder dins del desenvolupament urbà que han afavorit la construcció d'habitatges de luxe en detriment dels habitatges socials o assequibles. Ací, les relacions de poder estableixen una violència simbòlica creant una jerarquia de legitimitat dins de la ciutat, segregant-la al mateix temps. Aquesta aliança entre els poders públics i els interessos privats imposa una manera de concebre la ciutat com a molt més accessible per a les llars riques, deixant a les llars pobres excloses d'uns certs barris i en alguns casos fins i tot desplaçats d'ells. Referent a això, la seua anàlisi revela l'entrellaçament de diferents relacions socials desiguals i les seues dimensions espacials, econòmiques, socials i polítiques.

Així doncs, ens sembla que aquesta qüestió pot contribuir a la reflexió sobre l'habitatge i els seus vincles amb les desigualtats, la qual cosa permetrà repolititzar-la com una qüestió urbana de la major importància. A més, les anàlisis dels textos ens recorden que l'habitatge pot constituir la base d'una lluita contra les desigualtats, permetent redefinir al mateix temps la qüestió social contemporània i possiblement orientar les polítiques socials en un context neoliberal.

Referències

- BOURDIEU, P.** (1994). « Stratégies de reproduction et modes de domination ». *Actes de la recherche en sciences sociales*, 105(1), 3-12.
- DE GAULEJAC, V. et TABOADA-LÉONETTI, I.** (dir.). (1994). *La lutte des places*. Paris : Desclée de Brouwer.
- DESMOND, M.** (2015). « Unaffordable America: Poverty, Housing, and Eviction ». *Fast Focus: Institute for Research on Poverty*, (22), 1-6.
- DIETRICH-RAGON, P.** (2011). *Le logement intolérable : habitants et pouvoirs publics face à l'insalubrité*. Paris : Presses Universitaires de France.
- ENGELS, F.** (1976 [1887]). *La question du logement*. Paris : Éditions Sociales.
- FOUCAULT, M.** (1976). *Surveiller et punir*. Paris : Gallimard.
- GOYER, R.** (2017). *Déménager ou rester là ? Rapports sociaux inégalitaires dans l'expérience des locataires*, Thèse de doctorat inédite, département de sociologie, Université de Montréal.
- GOYER, R. et C. BORRI-ANADON** (2019). « Le paradigme inclusif à travers le prisme des rapports sociaux inégalitaires », *Revue des sciences de l'éducation de McGill*, vol. 54, no. 2, pp. 194-205.
- GRAFMEYER, Y.** (1996). « La ségrégation spatiale ». Dans S. Paugam (dir.), *L'exclusion. L'état des savoirs* (pp. 209-217). Paris : La Découverte.
- HAVEL, J.-E.** (1985). *Habitat et logement*. Paris : Presses universitaires de France.
- KEENAN, E. K.** (2004). « From sociocultural categories to socially located relations: Using critical theory in social work practice ». *Families in Society*, 85, 539-548.

- MARCUSE, P. (1985). « Gentrification, abandonment, and displacement : connections, clauses and policy responses in New York City », *Washington Journal of Urban and Contemporary Law*, XXVIII, 1 : 195-240.
- MCALL, C. (2008). « Au coeur des inégalités sociales de santé: l'exclusion et l'inclusion comme rapport ». Dans É. Gagnon, Y. Pelchat et R. Édouard (dir.), *Responsabilité, justice et exclusion sociale: Quel système de santé pour quelles finalités?* (pp. 15-26). Québec : Presse de l'Université Laval.
- MUSTERD, S. and OSTENDORF, W. (1998). « Segregation, polarisation and social exclusion in metropolitan areas ». Dans S. Musterd and W. Ostendorf (dir.), *Urban Segregation and the Welfare State. Inequality and Exclusion in Western Cities* (pp. 1-14). London: Routledge.
- PAUGAM, S. (1994). *La disqualification sociale*. Paris : Presses universitaires de France.
- PEZEU-MASSABUAU, J. (1983). *La maison: espace social*. Paris : Presses Universitaires de France.
- THERBORN, G. (2013). *The killing fields of inequality*. London : Polity Press.
- WILSON, W. J. (2012). *The truly disadvantaged : the inner city, the underclass, and public policy*. Chicago : The University of Chicago Press.
- WRIGHT, E. O. (2005). *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

